

2 ÝURDUMYZYŇ SYÝASY, YKDYSADY WE MEDENI DURMUŞY

10 YLMY MAKALALAR

Taslama işi

taýýarlyk

guramaçylyk-taslaýyş

amaly-gözleg

tanyşdyryş

bilermen-seljeriş

57 MEKDEBE ÇENLI TERBIÝE

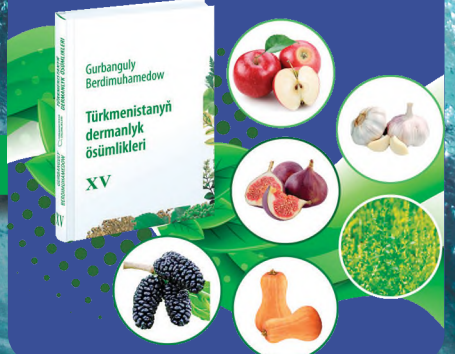
60 UMUMYBILIM BERÝÄN MEKDEP

Mugallymyň peýdalanmagy üçin niýetlenen okuw-usuly serişdeler	Okuwçylar üçin niýetlene okuw serişdeleri	Görüş hem esdüş agzalarynyň kömegi bilen ulanylmaga niýetlenen görkezme esbaplary	Okatmagyň tehniki serişdeleri
Bilim standartlary Okatmagyň usulyýeti boýunça ylmy edebiýat, sözlükler, ensiklopediýalar, usulyýet boýunça makalalar	Okuw kitaplary. Hrestomatýýalar, sözleşýiş endiklerini ösdürmäge niýetlenen gollanmalar, gönükmeler ýygyn-dylary, sözlükler we ensiklopediýalar	Ses ýazgylary, wideoýazgylar, tanyşdyryşlar, gysgajyk filmler	Seslendiriji, suratlendyryjy, seslendiriji-suralandyryjy tehniki serişdeler, kompyuter, interaktiv tagta

73 ORTA HÜNÄR BILIMI

79 ÝOKARY BILIM

Çemen Baýryýewa

MAGTYMGULYNYŇ GOŞGULARYNDAKY HABARYŇ TÜRKMEN WE İŇLIS DILLERİNDE AŇLADYLYŞY

Türkmen halkynyň ruhy-medeni mirasyny, nusgawy edebiyatyny beýik filosof, şahyr Magtymguly Pyragysyz göz önüne getirmek mümkin däl. Magtymguly milli dünýägaraýşa ýugrulan filosofiýany döreden taryhy şahsyýetdir. Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Magtymguly Pyragynyň döredijiligi we şygrylary içgin öwrenilýär. Gahryman Arkadagymyzyň başlangyçlary netijesinde hem-de Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň baştutanlygynda ýurdumyzda beýik şahyryň pähim-paýhasyndan dörän şygrylaryny ylmy esasynda düýpli öwrenmek, olardaky nesihatlar, sargytlary ýörelge edinmek hem-de geljekki nesillere ýetirmek maksatly möhüm işler amala aşyrylýar.

Häzirk döwürde şahyryň eserleri dünýä dilleriniň köpüsine terjime edilýär. Akyldaryň eserleriniň asyl nusgalaryny, olaryň dünýä dillerine edilen terjimeleriniň barabarlygyny seljermek deňeşdirme hem-de degşirme dil bilimi üçin derwaýys meseledir.

Kyssa eserleriniň terjimesinden tapawutlylykda, şygrylaryň, hususan hem, nusgawy edebiyatynyň şygyr eserleriniň terjimesinde kynçylyklar ýüze çykýar. Ol kynçylyklaryň ýüze çykmagy diňe bir asyl nusganyň diline mahsus aýratynlyklar däl, eýsem, durmuş-medeni, awtoryň dünýägaraýşy bilen baglanyşykly ýagdaýlar arkaly düşündirilip bilner. Terjimde dilleriň kada-kanunlaryna dogry eýermek, beýleki dilde ýerlikli manydaşlary (ekwiwalentleri) tapmak, leksik-grammatik özgertmeleri (transformasiýalary) esaslandyrylan düzgünlere laýyk ulanmak esasy wezipeler hökmünde kesgitlenýär. Mundan başga-da, asyl nusganyň mazmunyndaky milli-medeni aýratynlyklaryň hemişe göz önünde tutulmagy hem möhüm talap bolmagynda galýar.

Dil nazaryýetinde döp bolan ýörelgelere laýyklykda, garyndaş diller deňeşdirme usuly, garyndaş däl diller bolsa degşirme usuly esasynda derňelýär. Dilleriň degşirme derňewi lingwistik barlaglaryň çäklerini hasda giňeldýär, onda garyndaş däl dillere mahsus meňzeşliklere we tapawutlara hemmetaraplaýyn häsiýetnama berilýär. Degşirme derňewi “... diliň gurluşyndaky görünmän galýan alamatlary we kanunalaýyklyklary ýüze çykarmaga mümkinçilik berýär” [4, 130 s.].

Türkmen we iňlis dilleriniň sintaksisiniň esasy birlikleriniň biri bolan sözlemiň gurluşyny öwrenmek, onuň özenini emele getirýän baş agzalaryň biriniň – habaryň aýratynlyklaryny ýüze çykarmak amaly taýdan uly ähmiýete eýedir. Türkmen diliniň sintaksisi boýunça ylmy çeşmelerde, birnäçe okuw kitaplarynda we gollanmalarda isimlerden bolan sada, goşma habarlaryň toparlara bölünüşü, olaryň görnüşleri barada degişli maglumatlar berilýär (2;3;4).

Türkmen we iňlis dillerinde habaryň leksik-semantik we grammatik alamatlary boýunça görnüşleri bar. Türkmen dilinde sada habaryň iki sany esasy görnüşü belenilip, olar *işliklerden we isimlerden* bolan sada habardyr. Türkmen dilinde isimlerden bolan sada habar ýönekeý sözlemlerde işjeň ulanylýar. Habaryň bu görnüşine şeýle kesgitleme berilýär: “İşlikden, beýleki söz toparlaryndan bolan habara isim habary” diýilýär [3, 82 s.].

Isimler başlangyç şekillerinde-de, kem işligiň goshulmalaryny kabul edenlerinde-de, sada habar hyzmatynda gelyär. Isimden bolan sada habar üçin onuň sözlemdäki ony we äheň öwüşgini uly ähmiýete eýedir. Iňlis dilinde sada habar diňe işlik şekilleri bilen aňladylýar. Bu dilde isim şekilleriniň özbaşdak sada habar aňlatmak hadysasy mahsus däl. Şonuň üçin hem türkmen dilindäki isimlerden bolan sada habarlar iňlis dilinde goşma habar modelleriniň birnäçesi arkaly ekwiwalentli berlip bilner.

Iňlis dilinde düzümi boýunça habaryň, esasan, iki görnüşü tapawutlandyrylýar: sada habar (*the simple predicate*), goşma habar (*the compound predicate*). Goşma habaryň işlikden bolan goşma habar (*the compound verbal predicate*) we isimden bolan goşma habar (*the compound nominal predicate*) görnüşleri ulanylýar. Iňlis dilinde habary aňlatmak üçin baglaýjy we kömekçi işlikleriň hyzmaty uludyr.

Sözlemde habar hyzmaty, esasan, işlik şekillerine mahsusdyr. Degşirilýän dilleriň ikisinde-de habaryň iň işjeň görnüşleri işliklerden bolan sada habardyr. İşliklerden bolan sada habaryň birnäçe görnüşü tapawutlandyrylýar.

Degşirme esasynda iňlis dilinde sada habaryň diňe işlik şekilleri bilen aňladylýandygy, isimlere özbaşdak sada habary aňlatmagyň mahsus daldigi

anyklanyldy. Şu tapawut esasynda türkmen diliniň isimlerden bolan sada habarlarynyň iňlis dilinde goşma habarlaryň modelleriniň birnäçesi arkaly ekwiwalentli berilýändigini subut edip bolýar. Mysal üçin: *Ol heniz ýaş – She is still young. Bu toprak mukaddesdir* [1, 174 s.] – *This land is sacred* [8, 174 s.].

Türkmen diliniň esasy sözi işlikleriň dürli şekillerinden bolan goşma habarlar iňlis dilinde dürli usullar arkaly ekwiwalentli berilýär.

Bilşimiz ýaly, beýik şahyryň goşgularyny iňlis diline terjime eden belli antropolog Pol Maýkl Taýlor şahyryň “Äleme belgilidir” (“Known to the World”) goşgusyň iňlis diline şeýle terjime etdi. Onuň terjimesinden mysallara ýüzleneliň:

*Bilmeyen soranlara aýdyň bu garyp adymyz,
Asly – gerkez, ýurdy – Etrek, ady – Magtymguludyr*
[5, 104 s.].

***

*When asked by those who don't know, tell them
my poor name,
That I am Gerkez, my motherland is Etrek and
my name is Magtymguly* [6, 19 s.].

Bu setirler seljerilende, iki dilde habaryň aňladylyşynda tapawut bar. Türkmen dilinde ikinji ýöňkeme de, köplük sanda “aýdyň” sözi bilen aňladylyan habar iňlis dilinde köplük manysyny aňladýan çalyşma (them) bilen baglanyşyp bilýän “tell” işligi bilen ekwiwalentli berlipdir.

Türkmen dilinde atlardan bolan sada habar dürli düşüm şekilleri arkaly aňladylyar. Baş düşümde gelen asyl we ýasama atlar sözlemde sada habar bolup gelýär. Olar sözlemiň eýesiniň *kim* ýa-da *nämedigini* anyklaýar. Türkmen dilindäki şu hili habar iňlis dilinde baglaýjy işlik (*the link verb to be*) + at (*the nominal part of the predicate*) (*am Gerkez, mother land is Etrek, name is Magtymguly*) nusgasyndaky isimli goşma habar bilen ekwiwalentli berilýär. Mysal üçin, bendiň ikinji setirindäki “*gerkez, Etrek, Magtymguludyr*” sözleri isimlerden bolan sada habarlardyr: “*That I am Gerkez // my motherland is Etrek and my name is Magtymguly*”. Iňlis dilinde bolsa isimden bolan goşma habarlardyr (*the compound nominal predicate*). Sada habaryň garalyan görnüşi iňlis dilinde ekwiwalentli berlende, baglaýjy işligiň häzirki zaman şekili (*is*) ulanylýar.

Türkmen dilinde baş düşümde gelen asyl we ýasama atlar ýöňkeme goşulmaly ýa-da goşulmasyz

şekilinde bolup, ondan soň hem *-dyr/-dir* (*Magtymguludyr*) kem işlik affiksini kabul edip, sada habar hyzmatyny ýerine ýetirýär. Diýmek, degşirilýän dillerde ikinji setirdäki habar hyzmatyny türkmen dilinde isimden bolan sada habar, iňlis dilinde bolsa isimden bolan goşma habar (*the compound nominal predicate*) ýerine ýetirýär. Türkmen dilinde goşulan sözlere habarlyk ýokundysyny, işlik nyşanyny berýän goşulmaly sözlere *kem işlikler* diýilýär. Kem işlikler işligiň ýöňkemedäki üýtgemegine, bellibir zamany aňlatmagyna sebäp bolýar. Olara *-dy/-di; -dyr/-dir; -dur/-dür; -myş/-miş; muş/-miş* goşulmalary we *eken* sözi degişli bolup, bular, esasan, *atlar, sypatlar, sanlar, çalyşmalar, hallar*, şeýle hem dürli işlik şekilleri bilen ulanylýar.

Şeýlelikde, iňlis dilinde isimden bolan goşma habaryň baglaýjy işlikden (*Link-verb*) we habaryň isim böleginden (*the nominal part of the predicate*) ybarat bolýandygyny, ondaky isim bölegiň “predikatiw (habarlyk) agza” diýlip hem atlandyrylýandygyny, baglaýjynyň kömekçi hyzmaty ýerine ýetirýändigini ýokardaky setirlerde görmek bolýar. Diýmek, iňlis dilindäki goşma habaryň isim bölegi esasy manyny aňladyp, *atlardan, sypatlardan, mukdar we tertip sanlardan, dürli çalyşmalardan, hallardan, işligiň şahs görkezmeýän şekillerinden, sözlemdäki söz utgaşmalaryndan, söz düzümlerinden* ýa-da *iş ady düzüminde bolan çylşyrymly söz utgaşmalaryndan* hasyl bolýar.

Ýene bir mysala ýüzleneliň. “Türkmeniň” goşgusyndan bir bent:

*Könüller, yürekler bir bolup başlar,
Tartsa ýygyn, erär topraklar-daşlar,
Bir suprada taýýar kylynsa aşlar,
Göteriler ol ykbaly türkmeniň* [5, 12 s.].

Pol Maýkl Taýlor şahyryň bu goşgusyň iňlis diline terjime edende, ýokardaky bendi şeýle beripdir:

*When souls, hearts and minds of tribes are united,
Their troops when gathered will melt stones and
ground on their way,
When Turkmen gather around one table to share
a meal,*

The destiny of Turkmen will rise high [6, 15 s.].

Bendiň birinji setirinde “*bolup*” kömekçi işligi sözlemiň habaryny emele getirmäge gatnaşyp, goşma habar (*bir bolup*) emele gelýär. Iňlis dilindäki “*are united*” utgaşmasynyň sada habar hyzmatyny ýerine ýetirendigini görmek bolýar. Goşgynyň

türkmençesiniň ikinji setirindäki “erär” sözi bilen aňladylyan habar iňlis diline “will melt” (the simple verbal predicate) diýlip terjime edilip, deňeşdirilýän dilleriň ikisinde-de sada habar hyzmatyny ýerine ýetirýär.

Bendiň üçünji setirindäki “*taýýar kylynsa*” türkmen dilinde goşma habar hyzmatyny ýerine ýetirip, iňlis dilindäki terjimesi “gather” sada habardyr. Diýmek, türkmen dilindäki habar görmüşleriniň iňlis dilinde manydaş (ekwiwalentli) berlişiniň görnüşlerini tapmak we olary delillendirmek ýörelgesine

**Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň
Halkara gatnaşyklary instituty**

eýermek gyzykly maglumatlary, iki diliň habarlyk kategoriýasyna mahsus aýratynlyklary anyklamaga mümkinçilik berýär. Mysal üçin, dördünji setirindäki “göteriler” (“will rise”), (the simple predicate) deňeşdirilýän dilleriň ikisinde-de sada habar hyzmatyny ýerine ýetirýär. Bu bolsa işlikden bolan habar görnüşiniň has işjeň ulanylyandygyny tassyklaýar.

Derňew maglumatlary türkmen we iňlis dillerinde gurluşy boýunça *sada we goşma habarlary* (the simple predicate we the compound predicate) tapawutlandyrmagyň möhümdigini subut edýär.

**Kabul edilen wagty
2024-nji ýylyň 29-njy apreli**

EDEBIÝAT

1. Ata arzuwyny amala aşyran Agtyk. – Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2009.
2. *Bekjätew T.* Umumy dil bilimi. – Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2010.
3. Häzirkî zaman türkmen dili. Sintaksis. – Aşgabat, 1962.
4. Türkmen diliniň grammatikasy. Morfologiýa. – Aşgabat, 2000.
5. *Magtymguly.* Saýlanan goşgular. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976.

6. *Magtymguly.* Poems from Turkmenistan. Asian Cultural History Program, National Museum of Natural History, Smithsonian Institution, 2014.

7. *Баскаков Н.А.* Типы сказуемого простого предложения в тюркских языках и их происхождение. – Москва: Издательство восточной литературы, 1960.

8. The Grandson Realizing his Grandfather's Dream. – Ashgabat: Turkmen State Publishing Services, 2010.

CH. BAYRYEVA

COMPARATIVE STUDY OF THE PREDICATE IN THE POEMS OF MAGTYMGULY PYRAGY (BASED ON THE MATERIAL OF ENGLISH TRANSLATIONS)

During the Revival Epoch of the New Era of the Powerful State, famous personalities of the Turkmen people, the life and work of our classical poets are being studied scientifically, and their precious heritage is available to our people.

The article deals with the comparative study of the types of predicate in the poems of Magtymguly (based on the material of English translations) in Turkmen and English. The types of the predicate of both languages are reasonably analyzed by the examples of Magtymguly's poems, as well as the ways and means of their equivalent conveyance to English for the purposes of teaching, theory and practice of translation.

Ч. БАЙРЫЕВА

СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СКАЗУЕМОГО В СТИХОТВОРЕНИЯХ МАХТУМКУЛИ ФРАГИ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКИХ ПЕРЕВОДОВ)

В эру Возрождения новой эпохи могущественного государства на научной основе изучаются жизнь и творчество выдающихся личностей туркменского народа, в частности, наших поэтов-классиков.

В современной лингвистике широко используются различные методы языкового анализа. В последние годы широкое распространение получило сопоставительное исследование языков с различными типологическими структурами. В статье рассматривается сравнительное исследование типов сказуемого в стихотворениях Махтумкули (на материале английских переводов) на туркменском и английском языках. На примерах стихотворений Махтумкули аргументированно анализируются типы сказуемого в обоих языках, а также способы и средства их эквивалентной передачи на английский язык в целях обучения и использования в переводческом деле.